

Jazyky rekurzivně vyčíslitelné a jazyky rekurzivní

Rekurzivní vyčíslitelnost a rekurzivnost

❖ Turingův stroj se nazývá **úplný** (*total*), právě když se pro každý vstup zastaví.

Definice 8.1 Jazyk $L \subseteq \Sigma^*$ se nazývá

- **rekurzivně vyčíslitelný**, jestliže $L = L(M)$ pro nějaký TS M ,
- **rekurzivní**, jestliže $L = L(M)$ pro nějaký **úplný** TS M .

❖ Je-li M úplný Turingův stroj, pak říkáme, že M **rozhoduje jazyk** $L(M)$.

❖ Ke každému **rekurzivnímu jazyku** existuje TS, který ho rozhoduje, tj. **zastaví pro každé vstupní slovo** – tento TS lze samozřejmě upravit tak, aby pro každý řetězec z daného jazyka zastavil s páskou $\Delta Y \Delta \Delta \dots$ a jinak zastavil s páskou $\Delta N \Delta \Delta \dots$.

❖ TS přijímající **rekurzivně vyčíslitelný jazyk** L zastaví pro každé $w \in L$, ovšem pro $w \notin L$ může zastavit, ale také **může donekonečna cyklit**.

Rozhodovací problémy

- ❖ **Rozhodovací problém** (*decision problem*) P může být chápán jako funkce f_P s oborem hodnot $\{true, false\}$.
- ❖ **Rozhodovací problém je obvykle specifikován:**
 - definičním oborem A_P reprezentujícím množinu možných instancí problému (vstupů) a
 - podmnožinou $B_P \subseteq A_P$, $B_P = \{p \mid f_P(p) = true\}$ instancí, pro které je hodnota f_P rovna *true*.
- ❖ V teorii formálních jazyků **používáme ke kódování jednotlivých instancí problémů řetězce nad vhodnou abecedou Σ** . Pak je rozhodovací problém P přirozeně specifikován jazykem $L_P = \{w \in \Sigma^* \mid w = code(p), p \in B_P\}$, kde $code : A_P \rightarrow \Sigma^*$ je injektivní funkce, která přiřazuje instancím problému příslušný řetězec (nezávisle na f_P).

Příklad 8.1 Příklady rozhodovacích problémů:

- P_1 – orientovaný graf je silně souvislý.
 - P_2 – dvě bezkontextové gramatiky jsou ekvivalentní,
 - P_3 – n je prvočíslo.
- ❖ *Poznámka:* Dále budeme o rozhodovacích problémech hovořit jednoduše jako o problémech.

Rozhodování problémů TS

Definice 8.2 Necht' P je problém specifikovaný jazykem L_P nad Σ . Problém P nazveme:

- **rozhodnutelný**, pokud L_P je rekurzivní jazyk, tj. existuje TS, který L_P rozhoduje (přijme každý řetězec $w \in L_P$, a zamítne každý řetězec $w \in \Sigma^* \setminus L_P$),
- **nerozhodnutelný**, když není rozhodnutelný, a
- **částečně rozhodnutelný**, jestliže L_P je rekurzivně vyčíslitelný jazyk.

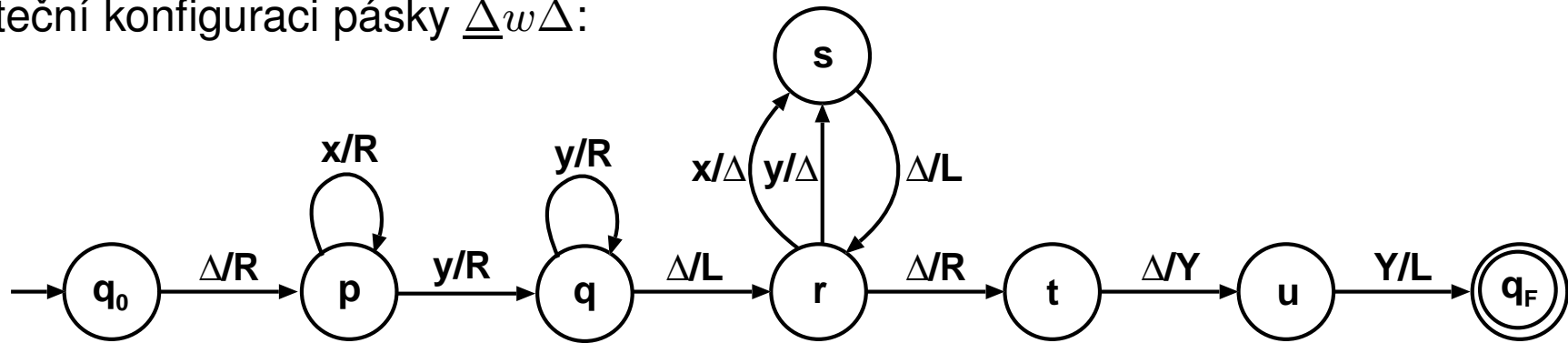
❖ **Poznámka:** Z definice 8.2 plyne, že každý rozhodnutelný problém je současně částečně rozhodnutelný, ale některé nerozhodnutelné problémy nejsou ani částečně rozhodnutelné.

TS a jazyky typu 0

Jazyky přijímané TS jsou typu 0

- ❖ Konfigurace TS je dána (1) stavem řízení, (2) obsahem pásky a (3) pozicí hlavy.
- ❖ Pro zápis konfigurace TS v řídicím stavu q a s konfigurací pásky $\Delta x \underline{y} z \Delta \dots$ zavedeme konvenci $[\Delta x q y z \Delta \dots]$.

Příklad 8.2 TS přijímající jazyk $\{x^m y^n \mid m \geq 0, n > 0\}$ konfigurací pásky $\underline{\Delta} Y \Delta$ při počáteční konfiguraci pásky $\underline{\Delta} w \Delta$:

Posloupnost konfigurací při příjmu xy :

1. $[q_0 \Delta x x y \Delta \dots]$	6. $[\Delta x x r y \Delta \dots]$	11. $[\Delta s \Delta \Delta \Delta \Delta \dots]$
2. $[\Delta p x x y \Delta \dots]$	7. $[\Delta x x s \Delta \Delta \dots]$	12. $[r \Delta \Delta \Delta \Delta \Delta \dots]$
3. $[\Delta x p x y \Delta \dots]$	8. $[\Delta x r x \Delta \Delta \dots]$	13. $[\Delta t \Delta \Delta \Delta \Delta \dots]$
4. $[\Delta x x p y \Delta \dots]$	9. $[\Delta x s \Delta \Delta \Delta \dots]$	14. $[\Delta u Y \Delta \Delta \Delta \dots]$
5. $[\Delta x x y q \Delta \dots]$	10. $[\Delta r x \Delta \Delta \Delta \dots]$	15. $[q_F \Delta Y \Delta \Delta \Delta \dots]$

Věta 8.1 Každý jazyk přijímaný TS (tj. každý rekurzivně vyčíslitelný jazyk) je jazykem typu 0.

Důkaz. Necht' $L = L(M)$ pro nějaký TS $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_F)$. Sestrojíme gramatiku $G = (N, \Sigma, P, S)$ typu 0 takovou, že $L(G) = L(M)$. Gramatika G dovoluje vytvářet právě derivace odpovídající reverzi posloupnosti konfigurací TS M při přijetí libovolného řetězce $w \in L(M)$:

1. $N = \{S\} \cup Q \cup (\Gamma \setminus \Sigma) \cup \{[,]\}$ (předpokládáme, že všechny zde sjednocené množiny jsou po dvou disjunktní).
2. P je nejmenší množina obsahující následující pravidla:
 - (a) $S \rightarrow [q_f \Delta Y \Delta]$,
 - (b) $\Delta] \rightarrow \Delta\Delta]$ – doplnění Δ ,
 - (c) $qy \rightarrow px$, jestliže $\delta(p, x) = (q, y)$,
 - (d) $xq \rightarrow px$, jestliže $\delta(p, x) = (q, R)$,
 - (e) $qyx \rightarrow ypx$ pro každé $y \in \Gamma$, jestliže $\delta(p, x) = (q, L)$,
 - (f) $[q_0 \Delta \rightarrow \varepsilon, \Delta\Delta] \rightarrow \Delta], \Delta] \rightarrow \varepsilon$ – zajištění $[q_0 \Delta w \Delta \dots \Delta] \xrightarrow{+}_G w$.

Snadno se nyní nahlédne, že $w \in L(M)$ právě tehdy, když existuje derivace $S \Rightarrow_G [q_f \Delta Y \Delta] \Rightarrow_G \dots \Rightarrow_G [q_0 \Delta w \Delta \dots] \Rightarrow_G \dots \Rightarrow_G w$, a že $L(G) = L(M)$.

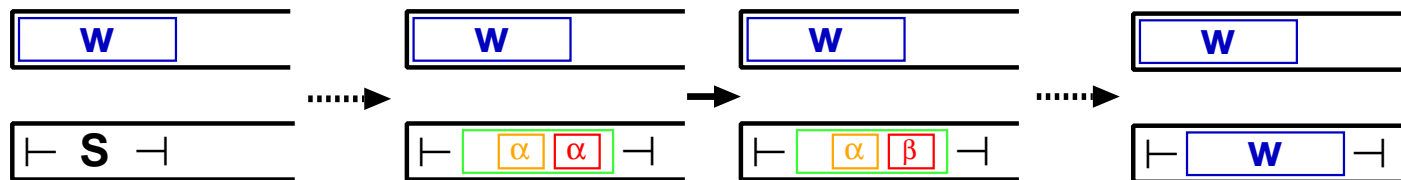
□

Jazyky typu 0 jsou přijímány TS

Věta 8.2 Každý jazyk typu 0 je přijímán nějakým TS (tj. je rekurzivně vyčíslitelný).

Důkaz. Necht' $L = L(G)$ pro $G = (N, \Sigma, P, S)$ je jazykem typu 0. Sestrojíme nedeterministický dvoupáskový TS M takový, že $L(G) = L(M)$:

- 1. páska obsahuje přijímaný vstupní řetězec w .
- Na 2. pásce se M pokouší pomocí simulace použití prepisovacích pravidel $(\alpha \rightarrow \beta) \in P$ vytvořit derivaci w :

1. Stroj nejprve umístí na 2. pásku symbol S .
2. Stroj opakovaně simuluje na 2. pásce provádění pravidel $(\alpha \rightarrow \beta) \in P$. Nedeterministicky zvolí pravidlo a také výskyt α na pásce. Při prepisu α na β , $|\alpha| \neq |\beta|$, může využít posuv části užitečného obsahu pásky vlevo či vpravo.
3. Stroj srovná finální obsah 2. pásky s 1. páskou. Shodují-li se, zastaví přechodem do q_F . Jinak posouvá hlavu doleva až do abnormálního zastavení.

Snadno se nyní nahlédne, že skutečně $L(G) = L(M)$. Navíc lze M podobně jako u vícepáskových DTS převést na jednopáskový NTS a ten dále na jednopáskový DTS. \square

Jazyky typu 0 = jazyky přijímané TS

Věta 8.3 *Třída jazyků přijímaných TS (neboli jazyků rekurzivně vyčíslitelných) je shodná se třídou jazyků typu 0.*

Důkaz. Důsledek dvou předchozích vět.

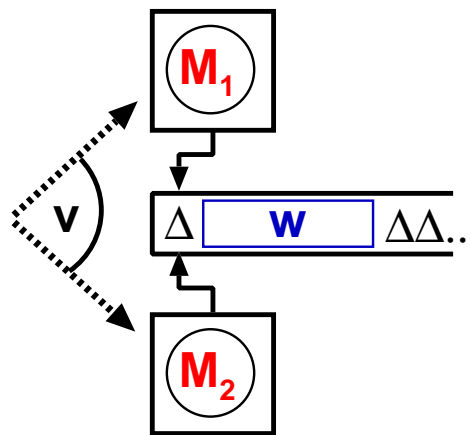
Vlastnosti jazyků rekurzivních a rekurzivně vyčíslitelných

Uzavřenost vůči \cup , \cap , \cdot a $*$

Věta 8.4 Třídy rekurzivních a rekurzivně vyčíslitelných jazyků jsou uzavřeny vůči operacím \cup , \cap , \cdot a $*$.

Důkaz. Nechť L_1, L_2 jsou jazyky přijímané TS M_1, M_2 . Zřejmě můžeme předpokládat, že množiny stavů TS M_1, M_2 jsou disjunktní.

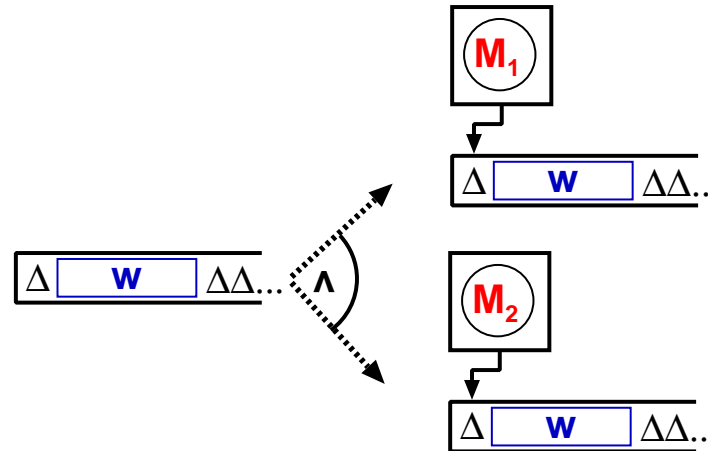
- NTS $M_{L_1 \cup L_2}$, $L(M_{L_1 \cup L_2}) = L_1 \cup L_2$, sestrojíme tak, že sjednotíme po složkách stroje M_1 a M_2 , zavedeme nový počáteční stav, z něj nedeterministické přechody přes Δ/Δ do obou původních počátečních stavů a sloučíme původní koncové stavy do jediného nového koncového stavu.

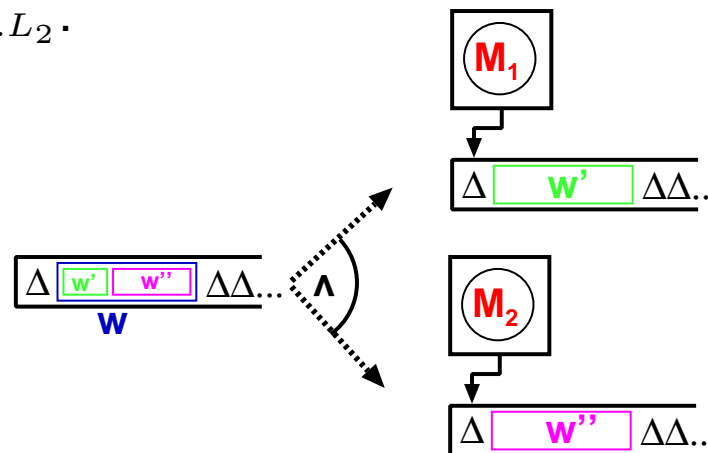
Důkaz pokračuje dále.

Pokračování důkazu.

- Třípáskový TS $M_{L_1 \cap L_2}$, $L(M_{L_1 \cap L_2}) = L_1 \cap L_2$, okopíruje vstup z první pásky na druhou, na ní simuluje stroj M_1 , pokud ten přijme, okopíruje vstup z první pásky na třetí, na ní simuluje stroj M_2 , pokud i ten přijme, přijme i stroj $M_{L_1 \cap L_2}$.

- Třípáskový NTS $M_{L_1.L_2}$, $L(M_{L_1.L_2}) = L_1.L_2$, okopíruje nedeterministicky zvolený prefix vstupu z první pásky na druhou, na ní simuluje stroj M_1 , pokud ten přijme, okopíruje zbytek vstupu z první pásky na třetí, na ní simuluje stroj M_2 , pokud i ten přijme, přijme i stroj $M_{L_1.L_2}$.

Důkaz pokračuje dále.

Pokračování důkazu.

- Dvoupáskový NTS $M_{L_1^*}$, $L(M_{L_1^*}) = L_1^*$, je zobecněním předchozího stroje: po částech kopíruje vstup z první pásky na druhou a na ní simuluje opakovaně stroj M_1 . Obsah druhé pásky má ohraničený speciálními značkami a po každé simulaci stroje M_1 ho smaže. Umožňuje samozřejmě posuv pravé značky dále doprava při nedostatku místa.

Jsou-li stroje M_1 a M_2 úplné, je možné vybudovat stroje podle výše uvedených pravidel také jako **úplné** (u $M_{L_1 \cup L_2}$, $M_{L_1 \cap L_2}$, $M_{L_1 \cdot L_2}$ je to okamžité, u $M_{L_1^*}$ nepřipustíme načítání prázdného podřetězce vstupu z 1. na 2. pásku – pouze umožníme jednorázově přijmout prázdný vstup). To dokazuje uzavřenost vůči uvedeným operacím také u **rekurzívních jazyků**.

□

(Ne)uzavřenost vůči komplementu

Věta 8.5 Třída rekurzivních jazyků je uzavřena vůči komplementu.

Důkaz. TS M přijímající rekurzivní jazyk L vždy zastaví. Snadno upravíme M na M' , který při nepřijetí řetězce vždy přejde do unikátního stavu q_{reject} . TS \overline{M} , $L(\overline{M}) = \overline{L}$, snadno dostaneme z M' záměnou q_F a q_{reject} . □

❖ Třída rekurzivně vyčíslitelných jazyků není uzavřena vůči komplementu!

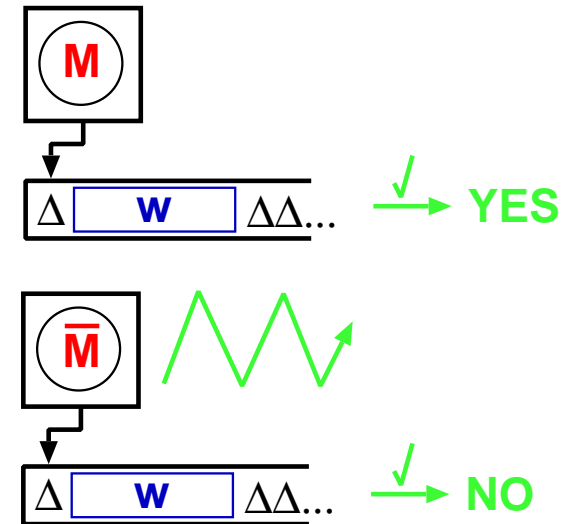
- Výše uvedené konstrukce nelze užít – cyklení zůstane zachováno.
- Důkaz neuzavřenosti bude uveden v dalších přednáškách.

Věta 8.6 Jsou-li L i \bar{L} rekurzívně vyčísitelné, pak jsou oba rekurzívni.

Důkaz.

Mějme M , $L(M) = L$, a \bar{M} , $L(\bar{M}) = \bar{L}$. Úplný TS přijímající L sestrojíme takto:

- Použijeme dvě pásy. Na jedné budeme simulovat M , na druhé \bar{M} . Simulace se bude provádět proloženě krok po kroku: krok M , krok \bar{M} , krok M , ...
- Přijmeme, právě když by přijal M , zamítneme abnormálním zastavením, právě když by přijal \bar{M} . Jedna z těchto situací určitě nastane v konečném počtu kroků.

Existence úplného TS pro \bar{L} plyne z uzavřenosti rekurzívniých jazyků vůči komplementu. □

❖ **Důsledkem výše uvedených vět** je mj. to, že pro L a \bar{L} musí vždy nastat jedna z následujících situací:

- L i \bar{L} jsou rekurzívni,
- L ani \bar{L} nejsou rekurzívně vyčísitelné,
- jeden z těchto jazyků je rekurzívně vyčísitelný, ale ne rekurzívni, druhý není rekurzívně vyčísitelný.

Lineárně omezené automaty

Lineárně omezené automaty

- ❖ **Lineárně omezený automat (LOA)** je **nedeterministický** TS, který nikdy neopustí tu část pásky, na níž je zapsán jeho vstup.
- ❖ Formálně můžeme LOA definovat jako NTS, který má v Γ speciální symbol, kterým unikátně označujeme pravý konec vstupu na pásce, přičemž tento symbol není možné přepsat, ani z něj provést posun doprava.
- ❖ **Deterministický LOA** můžeme přirozeně definovat jako (deterministický) TS, který nikdy neopustí část pásky se zapsaným vstupem.
- ❖ **Není známo, zda deterministický LOA je či není striktně slabší než LOA.**

LOA a kontextové jazyky

Věta 8.7 Třída jazyků, kterou lze generovat kontextovými gramatikami, odpovídá třídě jazyků, které lze přijímat LOA.

Důkaz.

- Uvážíme definici kontextových gramatik jako gramatik s pravidly v podobě $\alpha \rightarrow \beta$, kde $|\alpha| \leq |\beta|$, nebo $S \rightarrow \varepsilon$.
- **LOA \rightarrow G1:**
 - Použijeme podobnou konstrukci jako u **TS \rightarrow G0**.
 - Na počátku vygenerujeme příslušný pracovní prostor, který se pak již nebude měnit: odpadá nekontextové pravidlo $\Delta\Delta] \rightarrow \Delta]$.
 - Užití nekontextových pravidel $[q_0\Delta \rightarrow \varepsilon$ a $\Delta] \rightarrow \varepsilon$ obejdeme (1) zavedením zvláštních koncových nonterminálů integrujících původní informaci a příznak, že se jedná o první/poslední symbol a (2) integrací symbolu reprezentujícího řídicí stav a pozici hlavy s následujícím páskovým symbolem.
- **G1 \rightarrow LOA:**
 - Použijeme podobnou konstrukci jako u **G0 \rightarrow TS** s tím, že nepovolíme, aby rozsah druhé pásky někdy překročil rozsah první pásky.

□

Kontextové a rekurzivní jazyky

Věta 8.8 Každý kontextový jazyk je rekurzivní.

Důkaz. (Idea)

- Počet konfigurací, které se mohou objevit při přijímání w příslušným LOA M je vzhledem k nemožnosti zvětšovat pracovní prostor pásky konečný: lze shora ohraničit funkcí c^n pro vhodnou konstantu c – exponenciála plyne z nutnosti uvažovat výskyt všechny možných symbolů na všech místech pásky.
- Pro zápis libovolného čísla z intervalu $0, \dots, c^n - 1$ nikdy nebude třeba více než n symbolů, ujdeme-li c -ární soustavu.
- Můžeme zkonstruovat úplný LOA ekvivalentní s M , který bude mít každý symbol na pásce strukturovaný jako dvojici:
 - S využitím 1. složek těchto dvojic simulujeme M .
 - V 2. složkách počítáme počet kroků; dojde-li k přetečení, odmítneme vstup.

□

Věta 8.9 Ne každý rekurzivní jazyk je kontextový.

Důkaz. (Idea) Lze užít techniku diagonalizace prezentovanou dále .

□

Vlastnosti kontextových jazyků

Věta 8.10 Třída kontextových jazyků je uzavřena vůči operacím \cup , \cap , \cdot , $*$ a komplementu.

Důkaz.

- Uzavřenost vůči \cup , \cap , \cdot a $*$ lze ukázat stejně jako u rekurzivně spočetných jazyků.
- Důkaz uzavřenosti vůči komplementu je značně komplikovaný (všimněme si, že LOA je *nedeterministický* a nelze tudíž užít konstrukce použité u rekurzivních jazyků) – zájemci naleznou důkaz v doporučené literatuře.

□

❖ Poznamenejme, že již víme, že u kontextových jazyků

- lze rozhodovat členství věty do jazyka (rekurzívnost) a
- nelze rozhodovat inkluzi jazyků (neplatí ani pro bezkontextové jazyky).

❖ Dále lze ukázat, že pro kontextové jazyky nelze rozhodovat prázdnotu jazyka (užije se redukce z Postova problému přiřazení – viz další přednášky).